

הכימיה והמוסר

אחד מספריו המקסימים של פרימו לוי, הוא "הטבלה המחזורית", אוסף של סיפורים קצרים, מעין אוטוביוגרפיים, בהם הוא עומד בעיקר על מספר דמויות שפגש בחייו, אותם הוא מקביל ליסודות כימיים שונים מטבלת היסודות של מנדלייב. בחלק מהסיפורים הוא עושה זאת תוך שהוא עורך הקבלה בין אופייה של הדמות לבין אופיו של אחד היסודות שבעיניו הכימאיות דומה לה. דבר מקביל נעשה בתקופה העתיקה ובייחוד בימי הביניים. אכן, חוקרי הפסיכולוגיה והוגי המוסר של אותם ימים חיפשו מודלים לטיפולוגיה האנושית, והם מצאו אותם בכימיה. אלא שכידוע בכימיה שלהם דובר רק על ארבעה יסודות: אש, רוח (או אויר), מים ועפר מהם נוצרות כל התרכובות, כולל גוף האדם. אכן, הייתה זאת כימיה פרימיטיבית, אך האינטואיציות הפסיכולוגיות שנתנסחו בעזרת ההקש הכימי-מוסרי, לא היו לגמרי בטלות או חסרות משמעות.

אחת המסקנות מההיקש הכימי-מוסרי הייתה שמארבעת היסודות עלולים לנבוע ארבעה פגמים באישיותו של האדם. את זאת קוראים אנו ב'תניא' ספר היסוד של חסידות חב"ד (ח"א, א) בקטע המתבסס על דברי רבי חיים ויטאל המקובל המוסר לנו את דברי רבו האר"י (שער הקדושה ב, א). לפי בעל התניא, המידות הרעות באות "מארבע יסודות רעים... דהיינו כעס וגאווה מיסוד האש... ותאוות התענוגים מיסוד המים... והוללות וליצנות והתפארות ודברים בטלים מיסוד הרוח, ועצלות ועצבות מיסוד העפר". העצלות והעצבות הן מידות קשות, ואכן החסידות ניהלה נגדן מלחמה חורמה. חכמים אחרים הסכימו עם המבנה הכללי של ההיקש הכימי-מוסרי, אך חלקו בפרטים. כמאה שנים לפני רבי חיים ויטאל, דיבר רבי יצחק עראמה (רי"ע) על יחס שונה במקצת (עקידת יצחק, שער ס"א). אמנם כן, הכעס קשור עם יסוד האש והתאוה עם המים. אולם, לפי רי"ע, עם הרוח קשורות הגאווה וגסות הרוח, ועם העפר - החמדה, חמדת הממון. תוך עיבוד השקפתם של חז"ל, ראה רי"ע בצרעת סמל לארבע המדות הרעות. "ארבעה גופי עבירות" אלו, כלשונו, הן נגעי צרעת הנפש. הם מיוצגים בארבע דמויות מקראיות, הקשורות בצרעת.

לפי רי"ע יסוד האש בא לידי ביטוי ב"זדון והכעס... כי באש עברתו מכה ורוצח ואומר בלבו לית דין ולית דיין". במידה זו חטא יואב שר צבא דוד. דוד מזכיר בצוואתו (מלכים א ב, ה): "את אֲשֶׁר עָשָׂה לִי יוֹאָב בֶּן צְרוּיָה אֲשֶׁר עָשָׂה לְשִׁנֵי שָׂרֵי צְבָאוֹת יִשְׂרָאֵל לְאַבְנֵר בֶּן נֵר וְלַעֲמָשָׂא בֶן יִתָּר וְיִהְיֶה גַם וַיִּשָּׂם דָּמִי מִלְחָמָה בְּשָׂלֹם". דברים דומים אמר דוד כשנודע לו על רצח אבנר, אך שם התווסף מוטיב הצרעת: "נְקִי אֲנֹכִי וּמִמְלַכְתִּי... מִדָּמֵי אַבְנֵר בֶּן נֵר, יְחַלּוּ עַל רֹאשׁ יוֹאָב... וְאַל יִפְרֹת מִבֵּית יוֹאָב זָב וּמִצְרָעֵי". התופעה הבולטת ביותר בה מתבטא הכעס הוא הרצח, והרצח הוא צרעת הנפש.

התולדות הפסיכולוגיות של המים הן התאוות. התאוה רבות מפתות את האדם, ביניהן תאוות כבוד וקשות מנשוא. מאז המקרא הדגישה המסורת היהודית תאוה בנלית, 'לשון הרע'. היא בנלית אך אוניברסלית, כקביעתו של רב (בבא בתרא קסה ע"א): "רוב [האנשים חוטאים] בגזל, ומיעוט בעריות, והכל בלשון הרע". התלמוד מתקומם נגד הכללה קשה זאת: "והכל בלשון הרע סלקא [עולה על] דעתך?". הייתכן? התלמוד מתקן: "והכל באבק לשון הרע", בגרסאות מתונות יותר של לשון הרע, אבל מזיקות גם הן. למרות שהדברים נראים בנליים, לפנינו נגע מסוכן, המדברים לשון הרע "לא יבחינו בין צדיק לרשע... ולא בין אוהב לשונא, על כך דרשו החכמים: "מצורע – מוציא שם רע". בצרעת זו נענשה מרים, בדברה נגד משה אחיה.

מעתי עלינו לעבור לתולדות המוסריות של הרוח, הגאווה, היהירות וגסות הרוח. אלא שכדי להבין אותן, ואיתן את תולדות העפר, נפנה אל ההפטרות של פרשות 'תזריע' ו'מצורע'. מסופר בראשונה (מלכים ב, פרק ה) על נעמן שר צבא ארם, ידיד קרוב של מלכו. נעמן היה חולה במחלה חשוכת מרפא, בצרעת. והנה נערה קטנה ישראלית, שבוייה שהפכה שפחה לאשת נעמן, מספר לגבירתה שיש נביא במלכות שומרון, שבמעשה נסים יכול לרפא אותו. ללא היסוס, שולח מלך ארם את נעמן למלך ישראל כדי להרפא. עבור ר' יצחק עראמה, התנהגותם של מלך ארם ונעמן מבטאות יהירות וגסות רוח. מלך ארם, הבטוח בעוצמתו ובחולשת מלכות ישראל, פונה אליו בדרישה בלתי אפשרית: לרפא צרעת. אך יתירה מכך. הנערה הישראלית אמרה: "אַחְלִי אֲדַנִּי לְפָנַי הַנְּבִיא אֲשֶׁר בְּשֹׁמְרוֹן", התחננו בפני הנביא. אולם, מלך ארם לא מתחנן, הוא פוקד על יהורם מלך ישראל: "וְעַתָּה כְּבֹא הַסֵּפֶר הַזֶּה אֵלַיךְ, הִנֵּה שְׁלַחְתִּי אֵלַיךְ אֶת נַעֲמָן עַבְדִּי, וְאֶסְפְּתוֹ מִצְרָעָתוֹ". כדברי רי"ע, המלך מדבר "בשגעון הגאווה וגסות הרוח", ונעמן למרות "סבלו החולי העצום ההוא, לא בא אל בית הנביא להביא תחנונו לפניו, ולא הסביר לו פנים, אבל חשב שהוא [הנביא] ילך לרגליו ויעשה כרצונו". יהירותה של ארם אינה חידוש עבורנו. כבר בן הדד מלך דמשק איים בגסות אל אחאב מלך שומרון, וכלשונו של רי"ע גם "הגיס לבו" נגד א-להי ישראל. יהורם, מלך ישראל, מיואש: "הֲאֵלֹהִים אֲנִי לְהִמָּית וּלְהַחֲיֹת?" אולם, כשהדבר נודע ל אלישע הוא שולח ליהורם: "יְבֹא נָא אֵלַי [נעמן] וְיַדַּע כִּי יֵשׁ נְבִיא בְּיִשְׂרָאֵל, וִירְפֵא". היה בריפוי הניסי קידוש השם. בעקבותיו עוזב נעמן את אליליו ומקבל עליו את עבודת ה'.

מעתי – מלמד אותנו רי"ע – יכולים אנו להבין את התנהגותו של אלישע הבאה "לענות כסיל כאולתו". אלישע לא יוצא לקראת נעמן העומד בפתח ביתו. הוא שולח לו לאמר: "הֲלוֹךְ וְרַחֲצֵת שְׁבַע פְּעָמִים בַּיַּרְדֵּן וְיָשֵׁב בְּשַׂרְךָ לְךָ וְיִטְהַר". נעמן כועס. דברי הנביא נראים לנעמן אויליים: "הֲלֹא טוֹב אֶמְנָה וּפְרַרְרֵנָה בְּנְהָרוֹת דְּמִשְׁקִי מִכָּל מַיִמי יִשְׂרָאֵל". אך אנשיו משכנעים אותו לעשות זאת. נעמן טובל ומתרפא.

נדלג על כמה פרטים מתוך הסיפור, למרות חשיבותם. נעמוד רק על אחד מהם ההכרחי לנו. נעמן לוקח אתו מתנה יקרה כדי לתתה לנביא אם ירפא. ואכן בעקבות הנס חוזר נעמן ל אלישע ומבקש: "וְעַתָּה קַח נָא בְרָכָה מֵאֵת עַבְדְּךָ". אלישע מסרב: "חִי ה' אִם אֶקַּח, וְיִפְצָר

בו נעמן לקחת, וימאן". נעמן מתחיל בדרכו חזרה והמתנות בידיו. אך לגיחזי נער אלישע, יש תוכניות אחרות. חבל לו על המתנות המפוארות. הוא רץ בעקבות נעמן. כשנעמן רואה אותו, הוא קופץ מהמרכבה, זה הלוא שליחו של אלישע. גיחזי בודה סיפור: "שלום! אדני שלחני לאמר הנה עתה זה באו אלי שני נערים... מבני הנביאים תנה נא להם כפר כסף ושתי חלפות בגדים". גיחזי מקבל את המתנה, מסתירה בביתו, וחוזר לרבו, שחזה כל מה שקרה:

- מאין, גיחזי?

- לא הלך עבדך אנה ואנה.

- לא לבי הלך אתך? ... העת לקחת את הכסף? ... וצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך לעולם!
ויצא גיחזי מלפניו מצרע פשג. לפי חז"ל, הוא ושלוש בניו הם ארבעת המצורעים, גיבורי ההפטרה של פרשתנו.

חמדתו של גיחזי היא הפשע הרביעי, תולדת העפר. חמדת הכסף והרכוש הופכת את בני האדם ל"זוחלי עפר... עכברא דשכיב אדינרי", עכברים השוכבים על הדינרים, "וכל טוב העולם לא ימלא את חוקם... והטבע הזה מפסיד הנפש מאוד, ומפריח בה פרחי ההפקר והעזות". הרבה יותר מכך למדנו ממעשה גיחזי. החמדה עלולה להרוס את הרוח, אם היא מתלווה אליו. היא עלולה לטמא את התורה, ולחלל אף את קידוש השם.

מה עוד ניתן ללמוד מהכימיה? פרימו לוי. כתב בפרק המוקדש לברזל (עמ' 37):
"אצילותו של האדם... נעוצה בהשתלטות על החומר". התמסרותו לכימיה נעשתה "מתוך רצון לשמור אמונים לאצילות זאת". אכן גם מוקד המוסר הוא ההשתלטות על החומר, שלטון האדם בעצמו, והזיקוק הכימי, בו הרבה לוי לעסוק אינו אלא אלגוריה לטהרה ולזיכוך המידות האנושיות.